

Een nieuwe toekomst voor de sociaal-democratie?

► *Martin Seeleib-Kaiser*

Op het einde van de jaren negentig waren de sociaal-democraten terug van weggeweest. Ze namen weer deel aan de regeringen in Europa nadat zij zich programmatisch via het debat over de "Derde Weg" hadden vernieuwd. In dit artikel wordt nagegaan of de "nieuwe" sociaal-democraten zich door hun gevoerde economische en sociale politiek en hun programma's zich van de "ouden" onderscheiden en ook in welke mate zij van andere partijen verschillen. De nogal uitdagende stelling van de auteur is dat de recente programmatische aanpassingen hun oorsprong niet vinden in het gedachtegoed van het socialistisch reformisme, maar in dat van de christen-democratie. Door de nadruk te leggen op de versterking van traditionele waarden of instrumenten zoals het gezin en de *société civile* heeft de huidige sociaal-democratie niet alleen haar klassiek reformistisch project opgegeven, maar zich ook op het terrein van de christen-democratie gewaagd.

In de jaren zeventig en tachtig werd veelvuldig het einde van de sociaal-democratie voorspeld. De jaren tachtig begonnen met het mislukken van het socialistische experiment onder François Mitterrand in Frankrijk, het verdwijnen van de Duitse, Deense, Nederlandse en Belgische sociaal-democratie naar de oppositiebanken en de consolidering van de heerschappij van de Tories in Groot-Brittannië. De politiek-programmatische vraag luidde in het begin van de jaren negentig: *What's Left for the Left*?¹ Nadat op het einde van de jaren negentig de sociaal-democraten in de meeste West-Europese staten opnieuw de regering konden vormen of ervan deel uitmaken, veranderde het perspectief andermaal. Nu was geen sprake meer van het einde van de sociaal-democratie. Nu stond veeleer de door de sociaal-democraten opgeëiste "Derde Weg" in het middelpunt van het debat.

De thesis over de verschillen tussen de politieke partijen ging in het verleden ervan uit dat men kan zien welke partij over een langere tijdperiode in een bepaald land aan de macht is geweest doordat het staatsingrijpen in het algemeen en de specifieke structurele kenmerken in het bijzonder van de welvaartsstaat hierover veel te vertellen hebben. Uit internationaal vergelijkend onderzoek naar de sociale politiek blijkt dat de sociaal-democratie de sleutelvariabele is voor het verklaren van de opkomst van de universele welvaartsstaat.² Julian Le Grand (1999: 142) zegt het nogal puntig: "De welvaartsstaat is de kern van de sociaal-democratie." Daarom zal ik mijn betoog in deze bijdrage beperken tot de economische en sociale politiek. Bij een programmatische heroriëntering is het zeker nodig om te onderzoeken of deze samenhang nog altijd opgaat. Hieruit volgt dan de logische en theoretische houdbaarheid van deze analyse. Als het programma van de sociaal-democratie de laatste jaren inderdaad diepgaand veranderde, dan heeft dat ook gevolgen voor de houdbaarheid van thesis van de partijverschillen. Wanneer kan men nu van een diepgaande verandering spreken? Hier zal men over een systematisch raster moeten beschikken. Peter Hall (1993) maakt daarom een onderscheid tussen "veranderingen van eerste, tweede en derde graad". Bij veranderingen van de eerste en tweede graad gaat het in wezen om aanpassingen van de settings van de instrumenten en van de instrumenten zelf bij het behouden van de doelstellingen voor sociaal-economische verandering. Een verandering van derde graad gebeurt als het zowel tot een herziening van de instrumenten als van de doelstelling komt. Volgens dit raster kan men pas

dán van een diepgaande verandering van de sociaal-democratie spreken als zij ook haar doelstelling opnieuw definieert. Het benutten van “nieuwe” politieke instrumenten met behoud van dezelfde doelstelling betekent geen significante verandering. De thesis van de partijverschillen komt pas dan in het gedrang als de nieuwe doelstellingen met de doelstellingen van andere partijgroepen of partijfamilies in grote mate overeenstemmen.³

Daarom moet men systematisch analyseren of zich een nieuw gemeenschappelijk “sociaal-democratisch” fundament uitkristalliseert en of zich dat dan op significante wijze van de andere partijgroepen onderscheidt. De tot nu toe gemaakte studies van de programmatische hervormingen van de sociaal-democratie in West-Europa hebben zich alle met de vraag bezig gehouden of en in hoeverre er sprake is van een herkenbaar sociaal-democratische hervormingspad (Merkel 2000; Jahn en Henn 2000). Mijn stelling luidt dat de sociaal-democratie vandaag noch de politiek van de “oude sociaal-democratie” bedrijft, noch zich aan het neoliberalisme aanpast, maar veeleer grotendeels het programma van de christendemocratie heeft overgenomen.⁴ Daarmee knoop ik in zekere zin bij de argumentatie van Kirchheimer (1965) aan. In mijn analyses staan zeker niet de causale oorzaken voor de programmatische verandering centraal. Veel meer gaat het me hier om een empirische analyse van de veranderingen in ideeën, beleidsinstrumenten en doelen van de sociaal-democratie.

Ik zal me op Zweden, Groot-Brittannië, de Bondsrepubliek Duitsland en Nederland concentreren. De volgende overwegingen motiveren mijn landkeuze: (1) Zweden werd in de naoorlogse geschiedenis vaak als het sociaal-democratische model herkend en mag in een vergelijkende analyse van de sociaal-democratie niet ontbreken. (2) Na knap twee decennia in de oppositie te hebben gezeten, slaagde Labour erin om in 1997 in Groot-Brittannië onder het etiket *New Labour* door een electorale aardverschuiving terug aan de macht te

komen en om daarna het politieke debat over de “Derde Weg” in de sociaal-democratie op gang te brengen. (3) De Duitse sociaal-democraten worden in de media en in de wetenschap in de jaren negentig veelvuldig als onhervormbaar gekarakteriseerd en voor de “blokkade” van de Duitse politiek verantwoordelijk gemaakt. (4) Nederland gold daarentegen op het einde van de jaren negentig voor veel moderniseerders als een nieuw model omwille van een succesvol economisch, sociaal en tewerkstellingsbeleid, maar zonder echter een opvallende invloed op de openbare hervormingsdebatten binnen de Europese sociaal-democratie uit te oefenen.⁵

Conceptueel baseer ik me primair op vergelijkend onderzoek van de programmatische thematiek⁶ tussen enerzijds de sociaal-democratische en anderzijds de christendemocratische opvattingen in de bloeitijd van het “Gouden Tijdperk”. Deze manier van werken heeft tot voordeel dat men een circulaire en tautologische argumentatie, die men gewoonlijk aantreft in analyses gebaseerd op meningen van deskundigen, kan vermijden, in zoverre natuurlijk dat het karakteriseren van een partij op basis van haar politiek gebeurt en dat deze beoordeling als verklaring voor het partijpolitieke handelen wordt gebruikt. Het voordeel van het gebruiken van partijprogramma’s als collectieve wilsuitdrukking bestaat erin dat een zekere vergelijking in tijd en ruimte mogelijk is (Budge 2000).

In een eerste deel van dit essay zal de doelstelling van de sociaal-democratie in het “Gouden Tijdperk” nader uitgewerkt en vergeleken worden met de economische en sociaal-politieke opvattingen van andere partijen, vooral dan de christendemocratie. In een tweede deel worden dan de programmatische “nieuwe oriënteringen” van de sociaal-democratische partijen in de vier landen sinds de tweede helft van de jaren tachtig beschreven, alvorens we in een derde deel deze “nieuwe oriënteringen”, aan een vergelijkende analyse met de “oude” doelstellingen van de soci-

*Mijn stelling luidt dat de
sociaal-democratie vandaag
noch de politiek van de “oude
sociaal-democratie” bedrijft,
noch zich aan het
neoliberalisme aanpast, maar
veeleer grotendeels het
programma van de christen-
democratie heeft
overgenomen.*

aal-democratie en van de christen-democratie zullen onderwerpen. Aansluitend volgen enkele opmerkingen over de thesissen van de partijverschillen en het vergelijkend onderzoek naar de sociale politiek.

1. Het sociaal-democratische naoorlogse model

In de onmiddellijke naoorlogse periode was de uitbouw van staatsregulering voor de sociaal-democraten geen politiek doel, maar een middel voor het bereiken van een doel. Op macroniveau wilde men geen – hier verwijzen we naar Gøsta Esping-Andersen (1985) – “politiek tegen de markten”, maar een politiek om de markten te stabiliseren. Dit politiek uitgangspunt plaatste de marktwekken in bepaalde domeinen weliswaar buiten werking, maar dat gebeurde in de overtuiging dat daardoor de kapitalistische economie op macroniveau efficiënter zou functioneren en dat tegelijkertijd de sociale gelijkheid niet zou worden vergeten (Sassoon 1996: 151). Het zou verkeerd zijn over de toenmalige sociaal-democratische programmatische thematiek en politiek te beweren dat zij voor alles aan de vraagzijde wilde ingrijpen om haar doelstellingen te verwezenlijken. Zeker, de welvaartsstaat en een politiek van Keynesiaanse *deficit spending* kunnen in tijden van crisis leiden tot stabilisering. Toch bezit de moderne welvaartsstaat ook een aantal beleidsdomeinen die een verbetering van de aanbodzijde tot doel hebben.⁷

Bekijkt men bij voorbeeld de historische ontwikkeling in Groot-Brittannië en Zweden, dan is dui-

delijk dat de arbeiderspartijen van beide landen het na de oorlog met het kapitalistische systeem op een akkoord gooiden, zo niet er zich mee verzoenden. Beide partijen wilden in de grond een zo efficiënt mogelijke economische politiek voeren, waardoor men in relatief grote mate aan herverdeling kon doen ten einde de doelstelling van een hoge graad van sociale rechtvaardigheid (gelijkheid) te bereiken. Daarbij mikten de Britten op de institutionalisering van de universalistische afdekking van de risico's via de welvaartsstaat, op een Keynesiaanse economische politiek en op het nationaliseren van de belangrijkste economische sectoren. De nationalisaties moet men nochtans niet als een aanzet tot een ingrijpende verandering van de eigendomsverhoudingen zien, ook al stond dat in *Clause Four* van het partijprogramma van de *Labour Party*. Het was hier veel meer een poging om de Britse economie efficiënter te organiseren (Shaw 1993: 116).

Weliswaar nam in Zweden de economische planning door de staat in de naoorlogse periode in de partijideologie van de *Sveriges Socialdemokratiska Arbetarepartiet* (SAP, Sociaal-democratische Arbeiderspartij) een centrale plaats in, toch zag men dat in wezen als een anticyclische conjunctuurpolitiek met behulp van openbare investeringen en het opstellen van economische prognoses (Pontussen 1994: 25).⁸ Om het verplaatsen van werknemers uit de niet meer concurrentieële naar toekomstgerichte economische sectoren te vergemakkelijken, bedienden de sociaal-democraten zich van een actieve arbeidsmarktpolitiek (Jochem 1998). De centrale economische beleidsdoelstelling van de Zweedse sociaal-democraten waren economische

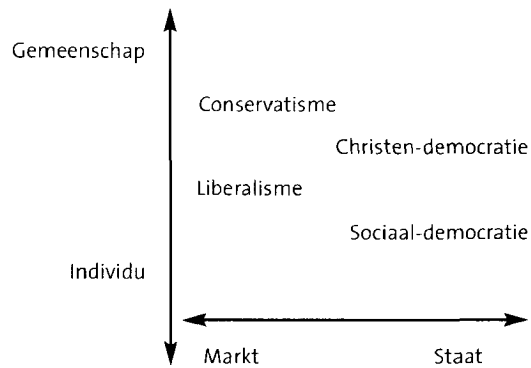
Schema 1: Sociaal-democratische politieke doelstellingen en instrumenten in de naoorlogse periode

Doelstellingen	- Politieke instrumenten
Volledige tewerkstelling	- Keynesiaanse sturing gekoppeld aan een op het aanbod gerichte economische politiek - Gecoördineerde loonpolitiek - Actieve arbeidsmarktpolitiek
Sociale gerechtigheid	- Staatsinterventie (universalisme) ter afdekking van sociale risico's - Sociale diensten van de staat - Hervreiding door middel van overdrachten van de welvaartsstaat en het belastingstelsel
Economische efficiëntie	- Behoud van de markt - Staatsinterventie ter stabilisering van de marktmechanismen op macroniveau en o.a. nationalisatie van bepaalde sectoren en richten van de investeringen

groei, sociale gerechtigheid en volledige tewerkstelling. Dit werd via de sociale politiek aangevuld met de uitbouw van een universalistische welvaartsstaat, die als kerngedachte had het aanbieden van sociale dienstverlening door de staat (Huber en Stephens 2001).

De impliciete of helemaal expliciete acceptatie van de markt en het kapitalistische systeem in de jaren vijftig en zestig was het gevolg van een langdurige transformatie van de sociaal-democratie. Die omschakeling was begonnen met het revisionisme-debat in de negentiende eeuw en werd door het reëel bestaande socialisme bespoedigd. De omvattende transformatie van het kapitalistische systeem was nu achter de horizon verdwenen. Tevens speelde in de sociaal-democratische programmatische thematiek de staat een maatgevend rol. Staatsinterventie was echter geen doel op zichzelf meer. De opgave was om de beide centrale waarden van de economische efficiëntie en van de sociale gerechtigheid binnen het kapitalistische systeem met elkaar te verzoenen. De Keynesiaanse politiek van volledige tewerkstelling, van staats-tussenkomst bij het afdekken van de sociale risico's, van inkomensherverdeling en van marktregulering werden door de sociaal-democraten bevoorrecht. De sociaal-democratische welvaartsstaat was niet bedacht als een sociale hangmat om de marktkrachten in verregaande mate buiten werking te stellen, maar veeleer wilde men vanuit sociaal-democratische visie enerzijds de werking van de markt afremmen, en anderzijds garant staan voor de sociale gerechtigheid. Uiteraard nam de staat de verantwoordelijkheid op zich voor het afdekken van de sociale risico's, maar van de andere kant moest de welvaartsstaat wel aan de verbetering van de economische prestaties bijdragen (Huber en Stephens 2001). Schema 1 geeft ons een *ideaal*typisch overzicht van de toenmalige sociaal-democratische politieke doelstellingen en instrumenten.

Bekijken we nu het politieke coördinatensysteem van de economische en de sociale politiek zoals die er traditioneel uitzien. *Ideal*typisch ziet men twee assen, namelijk de as "individu – gemeenschap" en de as "markt – staat". Door hierin de verschillende partijgroepen te plaatsen wordt de thesis van de partijverschillen aanschouwelijk gemaakt (zie schema 2)

Schema 2: *Ideal*typisch politiek coördinatensysteem in de economische en sociale politiek in het "Gouden Tijdperk".

In tegenstelling tot de sociaal-democratie mikken de liberale partijen vooral op de individuele capaciteiten om de staats-tussenkomst te minimaliseren. Garanderen van formele gelijke kansen in het onderwijs behoort tot de sociale hoofdopdrachten van de staat. De christen-democratie en het conservatisme zetten primair vooral in op gemeenschapsregelingen. Christen-democratische partijen onderscheiden zich uiteraard van de seculier-conservatieve partijen door de relatief sterke rol die ze aan de staat toekennen. Door het subsidiariteitsprincipe krijgt de staat de taak om de verschillende gemeenschappen te ondersteunen en om ordenend op te treden. Uiteraard worden de christen-democratische partijen, evenals trouwens de sociaal-democratische partijen, in het vergelijkend onderzoek als "sociale staatspartijen" betiteld (Schmidt 1998: 168). Toch verschilt de christen-democratische *Staat*lichkeit wezenlijk van het sociaal-democratische staatsbegrip.

Van Kersbergen (1995: 181) definieert de christen-democratische *Staat*lichkeit als volgt: "De ideale staat is een welvaartsstaat en haar verantwoordelijkheid bestaat uit het vastleggen en afdwingen van de verantwoordelijkheid van anderen – individuen en sociale groepen –, eerder dan zelf diensten te verlenen. (...) Een institutionele betrokkenheid bij volledige tewerkstelling is bij voorbeeld in strijd met het principe van de 'zelfverantwoordelijkheid'." In het centrum van de christen-democratische wereldbeschouwing ligt duidelijk de sterke klemtoon op de plichten tegenover de rechten, van het gezin/familie en de sociale groe-

pen tegenover de maatschappij en de staat. Het gezin moet eraan bijdragen dat mensen tot persoonlijkheden opgroeien die in een hoge mate hun zelfverantwoordelijkheid opnemen. Verder is het niet de primaire taak van de staat om sociale diensten te verstrekken, want die moeten vóór alles door het gezin en de gemeenschapsorganisaties (het "middenveld") verleend worden. Het gezin, dat aldus een centrale rol toegekend wordt, moet men daarom beschermen.⁹ Door de betekenis die de christen-democraten aan de *société civile* en de gemeenschap toekennen, is het niet meer dan consequent dat hen een wezenlijke rol en verantwoordelijkheid in het bestuur van de sociale zekerheid toebedeeld wordt. In vergelijking met de liberale staten hebben de prestaties van de sociale zekerheid de armoede duidelijk beperkt. Daardoor komt het christen-democratische concept in dat opzicht relatief dicht in de buurt van het sociaal-democratische model. Nochtans leggen de christen-democraten minder de nadruk op inkomensherverdeling wat resulteert in een grotere inkomensongelijkheid (Huber en Stephens 2001: 81 e. v.).

De modernisering van de christen-democratie heeft vanaf de jaren zeventig de idee ingang doen vinden dat het niet meer voldoende is om alleen maar het gezin te beschermen. Men moet het gezin bevorderen opdat het zijn opdracht in de maatschappij kan nakomen. Deze veranderde opvatting leidde tijdens de lange christen-democratische heerschappij in de Bondsrepubliek tot de uitbouw van een actieve gezinspolitiek (Bleses en Seeleib-Kaiser 1999). De christen-democratische welvaartsstaat uit de jaren tachtig als vooral een compenserende instantie zien, zoals Van Kersbergen (1995) enigszins doet, overwaardeert de christen-democratische transferpolitiek bij het afdekken van de traditionele sociale risico's. Rimlinger (1971: 137) toont in zijn analyse aan dat de CDU vanaf het begin in de Bondsrepubliek een aangepast socialeveiligheidsnet wilde scheppen zonder evenwel de economische mogelijkheden te hypothekeren. Ook de hervormingen van de Nederlandse en Duitse christen-democraten in de late jaren tachtig en de jaren negentig waren trouwens op dat inzicht gebaseerd (Visser en Heme rijck 1997; Seeleib-Kaiser 2001: 90-123). De christen-democraten zijn in verregaande mate

Schema 3: Christen-democratische doelstellingen en instrumenten in de economie en de sociale politiek

Politieke doelstellingen	- Politieke instrumenten
Sociaal kapitalisme	- Sociale regulering van de markt, waarbij zowel de sociale partners als de maatschappelijke groepen en gemeenschappen een belangrijke mate aan verantwoordelijkheid toekomt
Politieke domeinen	
Economische en financiële politiek	- Verregaand afstand bewaren ten aanzien van de Keynesiaanse vraagstimulering en van de nationaliseringsen - Beklemtönen van de aanbodpolitiek
Arbeidsmarkt- en tewerkstellingspolitiek	- Hoofdzakelijk het domein van de sociale partners; loonmatiging als sleutelement van de economische crisispolitiek - Flexibele regulering van de arbeidsmarkt - Regulering binnen wettige, maar vooral binnen vastgelegde grenzen van de loonovereenkomsten
Sociale politiek	- Bescherming en bevordering van het gezin - Bevordering van de gemeenschap c.q. organisatie van de <i>société civile</i> als middel voor het verlenen van sociale diensten - Weinig herverdeling tussen personen, vooral herverdeling in de tijd door sociale verzekeringen, die door de sociale partners en niet door de staat bestuurd worden - Bevordering van eigendomsvorming en niet tot de staat behorende arrangementen voor de sociale zekerheid

tevreden met een geïnstitutionaliseerd politiek raamwerk voor de ordening van de ruilverhoudingen op de markt. Verregaande dirigistische ingrepen door de staat in het marktgebeuren moeten principieel vermeden worden. Tegelijk spant de staat zich nochtans in ten gunste van bezitsvorming door de arbeiders. Voorts spelen in de Bondsrepubliek de sociale partners een vooraanstaande rol doordat hun autonomie bij loononderhandelingen gegarandeerd is (Huber en Stephens 2001: 185; Hartwich 1998: 50). Schema 3 vat op een *ideaaltypische* wijze de verschillende dimensies van de christen-democratische Staatlichkeit samen.

Vergelijkt men de christen-democratische met de sociaal-democratische opvattingen over de Staatlichkeit, dan ziet men de volgende markante verschillen. De christen-democratie gaat het vooral om de sociale regulering van het kapitalisme, zonder echter een grote mate van sociale gelijkheid na te streven. Daardoor ruimt ze voor het gezin en het "middenveld" of de *société civile* bij het organiseren van sociale dienstverlening een vooraanstaande plaats in. Eveneens staat de herverdeling van middelen tussen personen door middel van transfers van de staat niet in het middelpunt van de aandacht. Tevens accepteert ze de markt als een billijk en efficiënt reguleringsmechanisme dat goed in haar sociaal-politiek raamwerk past. De sociaal-democratie van haar kant benadrukt de noodzaak om het marktgebeuren door middel van staatsingrijpen efficiënter én sociaal rechtvaardiger te maken. Tot de te realiseren doelstellingen van de sociaal-democratie behoren een grotere sociale gelijkheid en een verhoogde economische efficiëntie. Behalve door in te grijpen in het economisch gebeuren wil de sociaal-democratie dat doel bereiken door een universalistische welvaartsstaat en een politiek van volledige tewerkstelling.

2. De moeilijke weg naar de programmatische vernieuwing

Hoewel het sociaal-democratische reguleringsmodel tot in het begin van de jaren zeventig zeer succesvol leek te functioneren, geraakte het in de jaren daarna in het defensief. Geplaatst voor de algemeen bekende uitdagingen van de economische en maatschappelijke veranderingen, erkenden de sociaal-democratische partijen intussen de noodzaak om zich programmatisch te vernieu-

wen. De "ondergangstheoretici" merkten die vernieuwingskansen nauwelijks op. De door de sociaal-democraten in Groot-Brittannië, in de Bondsrepubliek en in Nederland gevoerde oppositie tijdens de jaren tachtig leek de thesissen van hun programmatische onbuigzaamheid te bevestigen. Vooral de Labour Party en de Duitse sociaal-democraten grepen hun kans om zich als de advocaten van de welvaartsstaat te profileren. Daarom namen ze de in hun ogen "asociale" aanvallen van de Tories en van de door christen-democraten geleide coalitieregering op de korrel. Bijna elke verandering van het status quo in de welvaartsstaat werd als een aanval op de sociaal-democratische verwezenlijkingen geïnterpreteerd. Toch lukte het beide partijen niet om uit deze positionering electoraal succes te puren. Niet in het minst door hun voortdurende kiesnederlagen waren de Labour Party, de Nederlandse Partij van de Arbeid (PvdA) en de SPD genoopt om hun programmatische boodschap grondig te evalueren. Dit proces kwam echter maar langzaam opgang. Tenslotte waren het grote organisaties die door hun logge structuren in hun aanpassingsproces slechts langzaam in beweging konden komen. Hoe zagen die ontwikkelingen er nu per partij uit?

2.1. De Nederlandse PvdA – een voorlooper op het pad naar de "Derde Weg"?

Het openlijk mislukken van de door PvdA tijdens de jaren zeventig en de vroege jaren tachtig gevolgde polariseringsstrategie om aan de regeringsmacht te komen, leidde in de tweede helft van de jaren tachtig tot een herziening van haar programmatische thematiek. Na de overname van het partijvoorzitterschap door Wim Kok werden meerdere commissies ingesteld die zowel de partijstructuren alsook de programmatische thematiek aan een herziening moesten onderwerpen. In 1987 adviseerde de commissie voor programmatische vernieuwing dat de PvdA in de toekomst zou opkomen voor een solidaire politiek die de principes van de gelijke kansen én de individuele keuze sterker zou beklemtonen dan het principe van de gelijkheid. De klassieke vijf instrumenten van de sociaal-democratie, nl. nationalisatie, vraagstimulering, herverdeling, planning en regulering, konden niet meer volgens de traditionele wijze worden gebruikt. De nationalisatie werd principieel afgewezen en de vraagstimulering werd beschouwd als een inadequaat instrument in een open economie. Tenslotte zou het ook niet moge-

lijk zijn alles op een ononderbroken economische groei te zetten om een rechtvaardigere verdeling van inkomen en vermogen te bereiken. Over de sociale politiek werd gezegd dat men in de toekomst niet meer het recht op inkomen in het middelpunt van de sociale prestaties moest plaatsen, maar wel het koppelen van sociale prestaties aan arbeid en tewerkstelling. Tenslotte werd in het verkiezingsprogramma van 1989 de confrontatie afgezworen en programmatisch werden zowel de grenzen van het staatsingrijpen als van het begrotingstekort uitdrukkelijk benadrukt (Wolinetz 1993: 103-106).

In 1989 trad de PvdA tot een coalitieregering met de christen-democraten toe. Zij had er zich toe verbonden om de hervorming van de welvaartsstaat aan te pakken en het begrotingstekort te verminderen. Nu stond de PvdA daadwerkelijk voor de vuurproef. Ondanks het massale verzet van de vakbonden stonden de sociaal-democratische ministers in met drastische ingrepen in de arbeidsongeschiktheidsverzekering. Die had in het verleden gediend om het arbeidsaanbod te verminderen en zij was daardoor tot een instrument voor de vermindering van de officiële werkloosheid geworden (Becker en Cuperus 1998: 250). Tijdens de verkiezingen van 1994 moesten de sociaal-democraten weliswaar fors stemmenverlies incasseren, maar toch konden ze voor het eerst sinds 1918 een regeringscoalitie zonder de christen-democraten vormen. Door de toetreding van de PvdA tot de Paarse coalitie met de liberalen legde de PvdA zich vast op een politiek die zowel een versterking van de infrastructuur als van de hervorming van de welvaartsstaat tot doel had. Dat laatste project droeg het motto mee "van welvaartsstaat naar participatiemaatschappij". Aldus wilde men een nieuwe balans tussen flexibiliteit en zekerheid en tussen collectieve zekerheid en individuele verantwoordelijkheid vinden (Becker en Cuperus 1998: 251). In een partijdocument uit 1997 over de sociale politiek heette het: "De filosofie van de sociale zekerheid legt sterk de nadruk op keuzevrijheid en persoonlijke verantwoordelijkheid" (PvdA 1997; ook PvdA 1998). Dat houdt in dat het niet meer de taak van de staat is om in de toekomst nog voor alle denkbare levensproblemen een omvattend sociaal programma te ontvouwen, maar om individu en maatschappelijke organisaties aan te sporen hun verantwoordelijkheid te nemen.

2.2. De langzame verandering van de Duitse sociaal-democraten

Het hervormingsdebat binnen de SPD bleef voorlopig sterk beperkt tot het innemen van links-libertaire posities. Natuurlijk kwam het in de jaren tachtig en de vroege jaren negentig voor wat betreft de economische en sociale politiek tot geen verregaande veranderingen. Het in 1989 gepubliceerde "nieuwe" beginselprogramma kan als een "nieuwe formulering van het oude model, een Godesberg Model II" (Padgett 1993: 35)¹⁰ worden gekarakteriseerd. De sociaal-democraten beschouwden zich tot in het begin van de jaren negentig in de oppositie vaak nog als de verdedigers van de sociale staat die de christen-democraten op non-actief wilden zetten (Seeleib-Kaiser 2001: 90-123).

Pas het verkiezingsprogramma voor de Bondsdag van 1994 en daarna meer uitgesproken het verkiezingsprogramma van 1998 vertoonden hervormingsimpuls. Zo werden nu de met kredieten gefinancierde conjunctuurprogramma's afgewezen daar er "generlei speelruimte" voor een dergelijke politiek zou bestaan. In het middelpunt van de economische en sociale politiek stond het scheppen van arbeidsplaatsen. Op consequente wijze moest men de loonlasten verminderen. Doel van de "moderne sociale staat" was het aanmoedigen tot eigen verantwoordelijkheid en zelf-initiatief, niet tot bevoogden (SPD 1994: 1998). De eis om de "nieuwe armoede" te bestrijden door middel van een versterkte herverdelingspolitiek door de staat, iets wat nog deels de debatten in de jaren tachtig had bepaald, was bijna volledig uit de programmatische thematiek verdwenen. Voor de pensioenen werd tenslotte een sterke rol van de privé-sector voor het afdekken van risico's bepleit. Dat zou met de pensioenhervorming in 2001 reeds politieke werkelijkheid worden. Op het gebied van de sociale dienstverlening moest de rol van het vrijwilligerswerk, de burenhulp en de zelfhulpgroepen versterkt worden (SPD 1998: 47). Voorts rukte de gezinspolitiek sterker op de voorgrond in de sociale politiek van de sociaal-democraten (Bleses en Seeleib-Kaiser 1999). Een "politiek van het Nieuwe Midden" zou, aldus ideoloog Bodo Hombach (1998), halfweg tussen het neoliberalisme en de etatistische welvaartsstaat van de jaren zeventig in liggen. De sociale politiek zou niet meer als "hangmat", maar als "trampoline" moeten fungeren.¹¹

2.3. Het Zweedse model onder aanpassingsdwang?

Door de veelvuldige devaluaties van de kroon had het Zweedse model zich tijdens de jaren zeventig en tachtig enig succes "gekocht", waardoor de programmatische hervormingen in de sociale politiek voor enkele jaren werden vertraagd. In de jaren tachtig veranderden de economische doelstellingen van de sociaal-democraten zich reeds duidelijk. Inflatiebestrijding en vermindering van het begrotingstekort werden nu voor de Zweedse sociaal-democraten prioritaire aangelegenheden. Winstgevendheid zou volgens de SAP het hoogste doel van de staatsbedrijven moeten worden. Voorts moest men de staatsbedrijven deels verkopen en moesten marktmechanismen in de verschillende domeinen van de publiekediensverlening worden ingevoerd (Huber en Stephens 2001: 242). Tenslotte slaagde de "hervormingsvleugel" binnen de Zweedse sociaal-democratie erin om zich, dit in de nasleep van de dramatische economische crisis bij het begin van de jaren negentig en door de razendsnelle stijging van de werkloosheid, in de sociale politiek door te zetten. Zo stemde de SAP in met de door de burgerlijke regering in het begin van de jaren negentig voorgestelde bezuinigingen in het socialezekerheidsnet. Na een nieuwe regeringsdeelname door de SAP in 1994 werd er op enkele sociale programma's verder bezuinigd (Lindgren 1998).

Ondanks deze kortingen bleven de structuren van de Zweedse welvaartsstaat in wezen overeind. Binnen de SAP traden echter verschuivingen op in het denken over het herverdelingsvraagstuk. Lag in het verleden nog de klemtoon op herverdeling van inkomen, nu werd ook door de Zweedse sociaal-democraten in toenemende mate van de "herverdeling van kansen" gesproken. Werd tijdens het "Gouden tijdperk" onder universalisme nog de omvattende sociale verantwoordelijkheid van de staat bij het voorkomen van sociale risico's verstaan, dan gaan de sociaal-democraten er vandaag van uit dat de individuen een deel van het risico zelf moeten dragen (Lindgren 1998; Sainsbury 1993). Het duidelijkste zien we deze verschuivingen in de pensioenverzekering. De in 1999 goedgekeurde wet op de pensioenhervorming werd door de sociaal-democratische regering voor de afdekking van een deel van het ouderdomsrisico geprivatiseerd (Ministry of Health and Social Affairs 1998). Voorts trok de staat zich terug uit

een betekenisvol deel van de in Zweden traditioneel tot het domein van de staat behorende socialedienstverlening (Clayton en Pontusson 1998; Brenner en Vad 2000: 433). Daardoor kwam de sociaal-democratische partij aan het politieke en programmatische verlangen naar meer keuzevrijheid en maatschappelijk engagement tegemoet (Huber en Stephens 2001: 246-248).

2.4. Van Old Labour naar Third Way?

In Groot-Brittannië voltrok zich de programmatische verandering van de Labour Party relatief laat. Omdat er in de geschiedenis van Labour geen Bad Godesberg voorkomt, bleek deze programmatische verandering dan ook zeer verregaande te zijn. Ondanks de grondige herzieningen die op het einde van de jaren tachtig en in het begin van de jaren negentig¹² al hadden plaatsvonden, zou de programmatische heroriëntering pas met de komst van Tony Blair aan de leiding van Labour haar voorlopig hoogtepunt bereiken. Ten einde de programmatische veranderingen te ondersteunen zou er voortaan alleen nog maar sprake zijn van New Labour. Er was immers de noodzaak om een Third Way tussen het neoliberalisme en de dogma's van Old Labour te vinden, daar noch de politieke uitgangspunten van de neoliberalen, noch die van Old Labour voor het oplossen van de huidige problemen bruikbaar waren (Giddens 1997; 1998). New Labour aanvaardde de superieure mogelijkheden van de markt, onderschreef het monetarisme, wees belastingverhogingen af en accepteerde in wezen de economische politiek van de conservatieve regering. Deze programmatische heroriëntatie betekende zeker niet het volkomen afzweren van overheidsinterventie, maar wel een nieuwe definitie van het principe "save to invest ... not tax and spend" (Labour Party 1997: 12). De hervorming van de welvaartsstaat stond bovenaan op de agenda van New Labour. Hier werd de voorrang benadrukt om de werklozen terug aan het werk te krijgen in plaats van ze langdurig door sociale uitkeringen in leven te houden. Als leidmotief voor de hervorming van de welvaartsstaat werd het concept van rechten en plichten beschreven. Met andere woorden: om in aanmerking te komen voor een uitkering moest een individu eerst het bewijs leveren van inspanningen te hebben geleverd om zich (opnieuw) in de arbeidsmarkt te integreren. Dit politiek uitgangspunt legde een bijzondere nadruk op het probleem van de jeugdwerkloosheid. Voorts kreeg het gezin als instituut

een centrale plaats in de sociale politiek van *New Labour*. Tenslotte beklemtoonde *New Labour* de noodzaak van sterkere civiele en maatschappelijke engagementen (Labour Party 1997; Blair 1998).

2.5. *Samenvatting*

De hier geanalyseerde programmatische hervormingen kan men, ondanks alle detailverschillen, onder een gemeenschappelijke noemer brengen en als volgt karakteriseren: de hervormingen hebben niet geleid tot het opgeven van het staatsinterventionisme, maar tot een herdefiniëring van de staatstaken. De "nieuwe" opvatting van de sociaal-democraten over de rol van de staat bestaat er vooral in dat de staat niet meer als opdracht heeft om als enige voor de sociale gelijkheid te zorgen. De sociaal-democratie wil het verantwoordelijkheidsgevoel van zowel de individuen en de sociale organisaties, als van de gemeenschappen bevorderen. Geen enkele van de hier geciteerde partijen zette zich expliciet programmatisch in voor een door de staat uitgevoerde herverdelingspolitiek die een meer zichtbare sociale gelijkheid moest afdwingen aan de resultatenzijde. Daarom kan men spreken van een terugtreden van de staat ten gunste van de markt en de gemeenschap.

3. *Old Labour, New Labour, neoliberalisme of nieuwe christen-democratie?*

Hoe laat zich nu deze programmatische verandering met betrekking tot de thesis van de partijverschillen beoordelen? Huber en Stephens (2001), die zich baseren op een kwantitatieve en kwalitatieve analyse van de ontwikkeling van de welvaartsstaten in de rijke industriestaten in het tijdperk van 1980 tot 1995, argumenteren dat de thesis van de partijverschillen aan verklarende duidelijkheid heeft ingeboet. De oorzaak daarvan zien zij enerzijds in de veranderde economische situatie die de handelingsvrijheid van de sociaal-democratische partijen beperkt heeft, en anderzijds in het feit dat de burgerlijke partijen geen verregaande veranderingen hierin kunnen aanbrengen omdat de kiezers de welvaartsstaat willen behouden. Impliciet gaan zij er dus van uit dat de

doelstellingen van de partijen gedurende de hele onderzoeksperiode constant zijn gebleven. Aldus plaatsen zij de debatten over de modernisering van de sociaal-democratische programmatische thematiek grotendeels tussen haakjes. Knutsen (1998) analyseerde de meningen van deskundigen en kwam tot de bevinding dat we in het tijdperk tussen 1982 en 1993 getuigen zijn geweest van een sterke beweging van de partijen naar het politieke midden. Het sterkste zou deze tendens aanwezig zijn binnen de groepen van socialistische en sociaal-democratische partijen. Volgens Lipset en Marks (2000: 275) die zich eveneens baseren op meningen van deskundigen, zou binnen deze groepen in vergelijking met de jaren tachtig en het begin van de jaren negentig met betrekking tot de economische politi-

iek vooral vóór de markt en tegen staatscontrole zijn gepleit. Deze onderzoekingen hebben als gemeenschappelijk nadeel dat zij geen opheldering geven over eventueel veranderde voorkeuren en doelstellingen van de sociaal-democraten.

Studies over de veranderde sociaal-democratische programmatische thematiek stellen enerzijds dat de sociaal-democraten nog altijd in wezen aan hun vroegere doelstellingen vasthouden en dat slechts de gekozen instrumenten zouden zijn veranderd. Vooral de nadruk die de moderniseerders in de sociaal-democratie leggen op de noodzaak van een hoge tewerkstellingsgraad, schijnt dit te bevestigen. Green Pedersen en anderen (2000) argumenteren dat de kern van het sociaal-democratische hervormingsstreven ligt in het scheppen van nieuwe arbeidsplaatsen en van een hogere tewerkstellingsgraad, waarbij de arbeidsmarktpolitiek een centrale rol krijgt toebedeeld (Huber en Stephens 1998). Anderzijds ziet Shaw (1996) in *New Labour* een goedkeuring van het neoliberaal uitgangspunt. Woordelijk zegt hij: "New Labour heeft zich onlangs de Amerikaanse visie op een economisch en sociaal mobiele samenleving eigengemaakt, waarin iedereen de mogelijkheden heeft om door eigen inspanningen en vaardigheden die plaats in de maatschappelijke hiërarchie te verkrijgen die men verdient" (Shaw 1996: 195).

Beide karakteriseringingen schieten tekort. De programmatische heroriëntatie beperkt zich niet alleen tot een verhoging van de tewerkstelling door politieke maatregelen of tot het overnemen van “neoliberale” politieke posities in de economische en sociale politiek. Degenen die de sociaal-democratie een overname van neoliberale politieke uitgangspunten verwijten, gaan (impliciet) uit van een tweedeling tussen sociaal-democratie en liberalisme en zien daardoor de rol van de christen-democratie over het hoofd. De christen-democratie vertegenwoordigt traditioneel in de economische en sociale politiek de derde weg tussen liberalisme en sociaal-democratie en heeft in het “Gouden Tijdperk” steeds een omvattende herverdelingspolitiek van kapitaal naar arbeid afgevoerd.

De hervormingen van de sociaal-democratie hebben vooral betrekking op de herdefiniëring van de politieke instrumenten, op een wezenlijke andere rol van de staat in de economie en de maatschappij en tenslotte op een verandering van de sociaal-democratische politieke doelstellingen. De sociale gerechtigheid, met volledige tewerkstelling en economische groei als gelijkwaardige objectieven, was vroeger het traditionele doel, maar nu heeft de economische groei de hoogste prioriteit gekregen. De sociaal-democratie heeft in de onderzochte landen afstand genomen van haar politiek om door middel van diverse overheidsinstrumenten en door herverdeling een hoge mate aan sociale gerechtigheid na te streven. Staatsingrijpen dient nu in toenemende mate om individuen in de mogelijkheid te stellen om op de arbeidsmarkt te participeren zonder evenwel iemand in verregaande mate sociaal uit te sluiten. De volledige tewerkstelling wordt vandaag als normatief doel minder principieel gedefinieerd en daardoor lijkt nu het bevorderen van het maatschappelijk engagement tot een zelfstandig doel te zijn verheven.

Indien we deze van de sociaal-democratische programmatische thematiek afgeleide doelstellingen in de vier hier onderzochte landen vergelijken met die van de ideaaltypisch geformuleerde doelstellingen van de christen-democratie, dan wordt pas goed duidelijk dat de sociaal-democratie de doelstellingen van de christen-democraten in verregaande mate heeft overgenomen, nl. het in stand houden van het sociaal-kapitalisme.

In de economische politiek zijn noch de Keynesiaanse vraagstimulering, noch de verstaatsing een bestanddeel van het sociaal-democratische arsenaal van de sturingsinstrumenten. In het klassieke domein van de economische en financiële politiek mikt de sociaal-democratie in toenemende mate op zowel een verbetering van de aanbodsvoorwaarden door een vermindering van de belastingen en van de uitgaven voor de sociale zekerheid, als op het fiscale conservatisme. Weliswaar hebben de verschillende sociaal-democratische partijen reeds in het verleden ofwel in hun regeringspolitiek ofwel, zoals bij voorbeeld de SPD, in hun programmatische thematiek de markt als centraal mechanisme aanvaard, toch wordt aan de markt thans een superieure rol in vergelijking met het staatsingrijpen toegeschreven. Sturen van investeringen door middel van verschillende instrumenten van de aanbodpolitiek verliest aan betekenis. Thans wordt er verder van afgezien om door middel van staatsingrijpen in de economie en in de openbare financiën de sociale gevolgen van de economische crisis te beperken. Indien we deze instrumenten vergelijken met het instrumentenarsenaal van de christen-democraten voor de economische politiek, dan kunnen we een verregaande overeenkomst vaststellen.

Het herverdelingsvraagstuk gaat niet meer om het bereiken van sociale gerechtigheid als eindresultaat door middel van door de staat te verrichten sociale prestaties, maar in toenemende mate om het scheppen van gelijke kansen door de staat. Daarom moet de staat zich sterker voor de onderwijs- en de arbeidsmarktpolitiek inzetten om zo de benadeelde groepen en de verliezers van de sociaal-economische veranderingen een tweede kans te verschaffen. Daarbij moet men er nochtans op letten dat de genietters van de sociale prestaties ook hun plichten nakomen. Het concept van rechten en plichten is in toenemende mate een integraal bestanddeel van de sociaal-democratische politiek geworden. Ofschoon dit concept reeds in Scandinavië, vooral dan in Zweden, tijdens het “Gouden Tijdperk” van centrale betekenis was in de arbeidsmarktpolitiek, verschilt het van het hedendaagse concept daar de traditionele “normale arbeidsverhouding” (Mückenberger: 1985) als normatief referentiepunt werd opgegeven. Van de individuen wordt onder andere verwacht dat ze ook financiële beperkingen en atypische banen accepteren. De sociaal-democraten willen met andere woorden in toenemende mate en tot elke

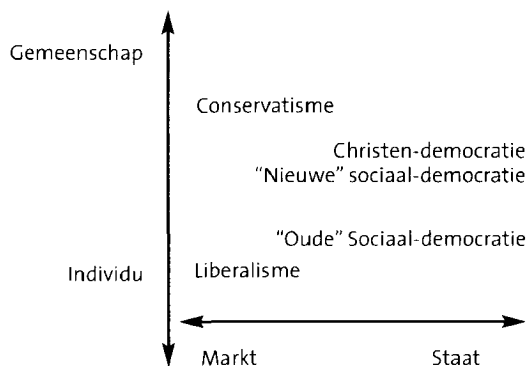
prijs de employability verhogen op voorwaarde dat er maar minimale regelingen worden gegarandeerd. Het gaat niet meer zoals vroeger om de volledige tewerkstelling¹³, maar om werk, werk, werk.¹⁴

In het traditionele sociaal-democratische denken over de sociale politiek was de staat nog de belangrijkste leverancier van sociale transfers, nu wil deze sociaal-democratie een gedeeltelijke privatisering doorvoeren, maar dan wel binnen een relatief eng juridisch kader met de sociale partners in een centrale rol. Men beklemtoont de eigendomsvorming door de arbeiders, iets wat in continentaal Europa steeds een kernbestanddeel van het christen-democratische programma is geweest. Deze nieuwe politiek onderscheidt zich van de vroegere sociaal-democratische modellen – zoals bij voorbeeld het door Meidner in Zweden ontwikkelde plan (Pontusson 1994: 24) – doordat het geen collectieve controle over de productiemiddelen wil nastreven. Sociale prestaties wil men in toenemende mate door middel van gemeenschapsregelingen in de *société civile* laten verrichten. Aldus komt ook het gezin opnieuw een centrale rol toe. Zo grijpt men op dit domein terug op elementen van de christen-democratische thematiek, maar dan wel in een gemoderniseerd jasje. Niet traditionele gemeenschappen zoals de religieuze verenigingen, maar de zich nieuw gevormde gemeenschappen en arrangementen van de *société civile* worden elementaire partners die het verdienen om aangemoedigd te worden.

In de nieuwe sociaal-democratische opvattingen moet de staat zich uit de bijna alomvattende verantwoordelijkheid voor domeinen als de tewerkstelling, de sociale herverdelingspolitiek en het afdekken van risico's terugtrekken. De sociaal-democraten willen de sociale gerechtigheid niet meer realiseren door middel van een tewerkstellings- en sociale herverdelingspolitiek. De sociaal-democratie beschouwt het nu veel meer als haar doel om het sociale kapitalisme te verwezenlijken, maar zonder de staat als de enige verantwoordelijke voor het realiseren van het sociale evenwicht aan te wijzen en zonder de economische politiek hieraan ondergeschikt te maken. Met betrekking tot de sociale politiek en het arbeidsmarktbeleid bedient de staat zich daarom van micropolitieke uitgangspunten om zowel de persoonlijkheid van de desbetreffende personen, als de verantwoordelijkheid van de verschillende gemeenschappen en de arrangementen van de *société civile* te helpen ver-

sterken. Deze sociaal-democratische focus op de eigen verantwoordelijkheid en op de arrangementen van de *société civile* en van het gezin is, samen met het verminderen van de overheidsregulering in het economisch en sociaal beleid, in wezen niets anders dan het overnemen van het moderne christen-democratische gedachtegoed.

Als we nu terugkeren naar het eerder ingevoerde politieke coördinatensysteem, dan wordt deze verandering duidelijk. In dit schema beweegt zich de sociaal-democratie zowel in de richting van de gemeenschap alsook in de richting van de markt.

Schema 4: Het ideaaltypisch politieke coördinatensysteem in de economische en sociale politiek in de jaren negentig

4. Het einde van de these van de partijverschillen?

Om de vraag te beantwoorden of er sprake is van een nieuw begin of van het einde van de sociaal-democratie, moeten we aan de ene kant een onderscheid maken tussen machtsverwerving en -behoud en aan de andere kant de inhoudelijke politiek. Zo waren de sociaal-democraten op het einde van de jaren negentig klaarblijkelijk in staat om opnieuw successen te boeken. Bekijkt men het probleem enkel vanuit dit perspectief, dan is twee decennia nadat het einde van de sociaal-democratie was uitgeroepen, nu door de sociaal-democratie een nieuw begin gemaakt. Programmatisch is de beoordeling echter anders. Een systematische analyse van zowel de politieke instrumenten als van de doelstellingen van de sociaal-democratie toont aan dat men van een "verandering van de derde graad" kan spreken, daar zowel de instru-

menten als de doelstellingen vernieuwd werden. Het resultaat van deze vernieuwing is dat deze “nieuwe” overeenkomsten tussen de sociaal-democratie en de christen-democratie op het terrein van de economische en sociale politiek nogal opvallend zijn. Men kan de bevinding van Schmidt (1985) uit de jaren tachtig omkeren en vandaag spreken van een christen-democratisering van de sociaal-democratische partijen. Dat betekent echter niet dat er tussen deze partijen geen onderscheid meer zou bestaan. De verschillen strekken zich nochtans niet meer primair uit over het centrale domein van de economische en sociale politiek die vroeger zo belangrijk waren voor de these van de partijverschillen.

De conceptualisering van de „Derde Weg“ in de huidige partijprogramma's kan men niet als een oorspronkelijke nieuwe start van de sociaal-democratie taxeren. Het betreft veel meer een voorlopig eindpunt in een lange revisionistische traditie die tot de overname van stellingen uit de christen-democratische programmatische thematiek uitnodigde. De traditionele sociaal-democratische programmatische belangstelling voor de transferpolitiek van de staat om zo de sociale gerechtigheid te realiseren, en voor de verantwoordelijkheid van de staat om economische crises te vermijden, lijkt voorbij. De christen-democratie mag dan op het einde van de jaren negentig in meerdere Europese staten zowaar in het defensief zijn beland, als men naar de regeringsdeelnames en de verkiezingsresultaten kijkt, programmatisch leven echter haar sociale en politiek-economische concepten in de hervormde sociaal-democratie voort.

Vanuit wetenschapstheoretisch standpunt is deze bevinding ongetwijfeld van betekenis daar de sociaal-democratie in elk vergelijkend onderzoek naar de welvaartsstaat een bijzondere rol krijgt toebedeeld. De these van de partijverschillen stelt dat het een verschil maakt of de christen- of sociaal-democraten economisch en sociaal politiek de macht uitoefenen. Deze stelling zou nu aan zeggingskracht verliezen.¹⁵ Voor de validering van de these van de partijverschillen zal veel afhangen van het feit of er zich binnen de christen-democratie geen substantiële programmatische veranderingen zullen voordoen. Daar zijn tot nu toe geen duidelijke voortekenen van te bekennen. Bekijkt men echter de positionering van de christen-democraten op de traditionele links-rechts-as,

dan ziet men dat die zeer sterk door economische en sociale standpunten wordt bepaald. Volgt men de meningen van de nationale deskundigen, dan blijkt dat de positie van de christen-democratie aan het begin van de jaren negentig in vergelijking met de jaren tachtig slechts in zeer geringe mate veranderd is.¹⁶

Dat betekent echter niet dat de verschillen tussen de Europese sociaal-democratische partijen verzwonden zijn. Verschillen binnen de Europese sociaal-democratie zullen ook in de toekomst blijven bestaan als gevolg van verschillende historische uitgangspunten die tot verschillende structuren in partijconcurrentie en tot andere structurele modellen hebben geleid (Merkel 2000). De verschillen in de hier geanalyseerde samenhang zijn slechts van geringe betekenis. Aan de ene kant waren er altijd al verschillen tussen de talrijke sociaal-democratische opvattingen. Van de andere kant zijn de verschillen tussen de afzonderlijke partijgroeperingen van centrale betekenis voor de these van de partijverschillen. Daarom wordt in dit artikel het verder gebruik maken van de partijgroeperingen “christen-democratie” en “sociaal-democratie” als variabelen vanaf de jaren negentig in vraag gesteld als men in een bepaald land de verschillen in en de specifieke kenmerken van de vormgeving van de economische politiek en van de welvaartsstaat wil aanduiden.

(vertaling: André Mommen)

Bibliografie

- Becker, Frans; Cuperus, René (1998) 'Dutch social democracy between Blair and Jospin', in: Cuperus en Kandel (red.), blz. 247-255.
- Benner, Mats; Vad, Torben Bundgaard (2000), Sweden and Denmark: Defending the Welfare State', in: Scharpf en Schmidt (red.), blz. 399-466.
- Blair, Tony (1998) *The Third Way – New Politics for the New Century*, Londen: Fabian Society.
- Bleses, Peter; Seeleib-Kaiser, Martin (1999) 'Zum Wandel wohlfahrtsstaatlicher Sicherung in der Bundesrepublik Deutschland: Zwischen Lohnarbeit und Familie', in *Zeitschrift für Soziologie*, jg. 28, nr. 2, blz. 114-135.
- Briefs, Götz (1930) 'Der wirtschaftliche Wert der Sozialpolitik', in Vorstand der Gesellschaft für Soziale Reform (red.), *Die Reform des Schlichtungswesens – Der wirtschaftliche Wert der Sozialpolitik. Bericht über die Verhandlungen der XI. Generalversammlung der Gesellschaft für Soziale Reform in*

- Mannheim am 24. und 25. Oktober 1929, Jena, jg. 13, nr. 3, blz. 144-170.
- Budge, Ian (2000) 'Expert judgements of party policy positions: Uses and limitations in political research', in *European Journal of Political Research*, jg. 37, blz. 103-113.
- Castles, Francis G.; Mair, Peter (1984) 'Left-Right Political Scales: Some 'Expert' Judgments', in *European Journal of Political Research*, jg. 12, blz. 73-88.
- Clayton, Richard; Pontusson, Jonas (1998) 'Welfare-state retrenchment revisited: Entitlement cuts, public sector restructuring and inequality trends in advanced capitalist societies', in *World Politics*, jg. 51, nr. 1, blz. 67-98.
- Clift, Ben (2001) 'The Jospin Way', in *Political Quarterly*, jg. 72, nr.2, blz. 170-179.
- Crewe, Ivor (1992) 'Labor force changes, working class decline, and the labour vote: social and electoral trends in postwar Britain', in Piven (red.), blz. 20-46.
- Cuperus, René; Kandel, Johannes (red.) (1998) *European Social Democracy – Transformation in Progress*, Amsterdam: Friedrich Ebert Stiftung/ Wiardi Beckmann Stichting.
- Esping-Andersen, Gøsta (1985) *Politics Against Markets*, Princeton: Princeton University Press.
- Gamble, Andrew; Wright, Tony (red.) (1999) *The New Social Democracy*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Garrett, Geoffrey; Lange, Peter (1991) 'Political responses to interdependence: what's 'Left' for the Left', in *International Organization*, jg. 45, nr. 4, blz. 539-564.
- Giddens, Anthony (1997) *Jenseits von Links und Rechts*, Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Giddens, Anthony (1998) *The Third Way*, Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (2000) *The Critics of the Third Way*, Cambridge: Polity Press.
- Gillespie, Richard; Paterson, William E. (red.) (1993) *Rethinking Social Democracy in Western Europe*, London: Frank Cass.
- Green-Pedersen, Christoffer; Kersbergen, Kees van; Hemerijck, Anton (2000) 'Neo-Liberalism, the 'Third Way' or What? European Social Democracy and the Welfare State at the Beginning of the New Millennium.' Paper for the 12th International Conference of Europeanists, Chicago, Palmer House Hilton, March 30-April 1, 2000.
- Hall, Peter A. (1993) 'Policy Paradigms, Social Learning, and the State. The Case of Economic Policymaking in Britain', in *Comparative Politics*, april, blz. 275-296.
- Hartwich, Hans-Hermann (1998) *Die Europäisierung des deutschen Wirtschaftssystems*, Opladen: Leske und Budrich.
- Hombach, Bodo (1998) *Aufbruch – Die Politik der Neuen Mitte*. München, Düsseldorf: Econ.
- Huber, Evelyne; Stephens, John D. (1998) 'Internationalization and the social democratic model: crisis and future projects', in: *Comparative Political Studies*, jg. 31, nr. 3, blz. 353-398.
- Huber, Evelyne; Stephens John D. (2001) *Development and Crisis of the Welfare State – Parties and Policies in Global Markets*, Chicago en London: Univ. of Chicago Press.
- Huber, John; Inglehart, Ronald (1995) 'Expert interpretations of party space and party locations in 42 societies', in: *Party Politics*, jg. 1, nr. 1, blz. 73-111.
- Jahn, Detlef; Henn, Matt (2000) 'The 'new' rhetoric of New Labour in comparative perspective: a three-country discourse analysis', in: *West European Politics*, jg. 23, nr. 1, blz. 26-46.
- Jochem, Sven (1998) 'The social democratic full-employment model in transition – The Scandinavian experiences in the 1980s and 1990s'. *ZeS-Arbeitspapier*, nr. 2/1998. Bremen: Universität Bremen.
- Kersbergen, Kees van (1995) *Social Capitalism – A study of Christian democracy and the welfare state*, London: Routledge.
- Kirchheimer, Otto (1965) 'Der Wandel des westeuropäischen Parteiensystems', in: *PVS*, jg. 6, nr. 1, blz. 20-41.
- Knutsen, Oddbjorn (1998) 'Expert judgements of the Left-Right location of political parties: a comparative longitudinal study', in: *West European Politics*, jg. 21, nr. 2.
- Labour Party (1997) 'Britain will be better with new Labour' [<http://www.labour.org.uk>].
- Le Grand, Julian (1999) 'New Approaches to the Welfare State', in: Gamble en Wright (red.), blz. 142-150.
- Levy, Jonah D. (2000) 'France – Directing Adjustment', in: Scharpf en Schmidt (red.), blz. 308-350.
- Lindgren, Anne-Marie (1998) 'Swedish Social Democracy in Transition', in: Cuperus en Kandel (red.), blz. 83-91.
- Lipset, Martin Seymour; Marks, Gary (2000) *It Didn't Happen Here. Why Socialism Failed in the United States*, New York en London: Norton.
- Mair, Peter; Mudde, Cas (1998) 'Party family and its study', in: *Annual Review of Political Science*, nr. 1, blz. 211-229.
- Merkel, Wolfgang (2000) 'Die Dritten Wege der Sozialdemokratie ins 21. Jahrhundert', in: *Berliner Journal für Soziologie*, 1/2000, blz. 99-124.
- Ministry of Health and Social Affairs (1998) *Pension Reform in Sweden* [<http://www.pension.gov.se>].
- Mückenberger, Ulrich (1985) 'Die Krise des Normalarbeitsverhältnisses – hat das Arbeitsrecht noch Zukunft?', in: *Zeitschrift für Sozialreform*, jg. 31, blz. 415 e.v. en. 457 e.v.
- Padgett, Stephen (1993) 'The German social democrats. A redefinition of social democracy or Bad Godesberg Mark II?', in: Gillespie en Paterson (red.), blz. 20-38.
- Piven, Frances Fox (red.) (1992) *Labor Parties in Postindustrial Societies*, New York: Oxford University Press.
- Pontusson, Jonas (1994) 'Sweden: after the Golden Age', in: Perry Anderson, Patrick Camiller (red.), *Mapping the West European Left*, London en New York: Verso, blz. 23-54.
- PvdA (1997) *Modern Social Security* [<http://www.pvda.nl/>].
- PvdA (1998) *Everybody Counts – Electoral Platform*. Short Version [<http://www.pvda.nl/>].
- Rimlinger, Gaston (1971) *Welfare Policy and Industrialization in Europe, America, and Russia*, New York: John Wiley.

- Sainsbury, Diane (1993) 'The Swedish social democrats and the legacy of continuous reform: asset or dilemma?', in: Gillespie en Paterson (red.), blz. 39-61.
- Sassoon, Donald (1996) *One Hundred Years of Socialism – The West European Left in the Twentieth Century*, New York: The New Press.
- Scharpf, Fritz; Schmidt, Vivien A. (red.) (2000) *Welfare and Work in the Open Economy. Diverse Responses to Common Challenges*, deel 2, Oxford: Oxford University Press.
- Schmidt, Manfred G. (1985) 'Allerweltparteien in Westeuropa? Ein Beitrag zu Kirchheimers These vom Wandel des westeuropäischen Parteiensystems', in: *Leviathan*, jg. 13 nr. 3, blz. 376-397.
- Schmidt, Manfred G. (1998) *Sozialpolitik in Deutschland – Historische Entwicklung und internationaler Vergleich*, Opladen: Leske und Budrich.
- Schmidt, Manfred G. (2001) 'Parteien und Staatstätigkeit'. *Zes-Arbeitspapier 2/2001*. Bremen: Universität Bremen.
- Seeleib-Kaiser, Martin (2001) *Globalisierung und Sozialpolitik. Ein Vergleich der Wohlfahrtssysteme in Deutschland, Japan und den USA*, Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- Shaw, Eric (1993) 'Towards renewal? The British Labour Party's policy review', in: Gillespie en Paterson (red.), blz. 112-132.
- Shaw, Eric (1996) 'Von „Old Labour“ zu „New Labour“: Die Transformation der britischen Sozialdemokratie', in: Jens Borchert, Lutz Golsch, Uwe Jun, Peter Lösche (red.), *Das sozialdemokratische Modell – Organisationsstrukturen und Politikinhalt im Wandel. Reihe Europa- und Nordamerika-Studien*, deel 2, Opladen: Leske und Budrich, blz. 185-212.
- SPD (1994) *Das Regierungsprogramm der SPD. Reformen für Deutschland*, Bonn: Parteivorstand.
- SPD (1998) Arbeit, Innovation und Gerechtigkeit – SPD-Programm für die Bundestagswahl 1998. Antrag 4 (in der Fassung der Antragskommission), Bonn: Vorstand der SPD.
- Visser, Jelle; Hemerijck, Anton C. (1997) *A Dutch Miracle – Job Growth, Welfare Reform and Corporatism in the Netherlands*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Vobruba, Georg (red.) (1989) *Der wirtschaftliche Wert der Sozialpolitik* (Sozialpolitische Schriften, Heft 60), Berlin: Duncker und Humblot.
- Vobruba, Georg (1991) *Jenseits der sozialen Fragen. Modernisierung und Transformation von Gesellschaftssystemen*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Vobruba, Georg (2000) *Alternativen zur Vollbeschäftigung*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Wolinetz, Steven B. (1993) 'Reconstructing Dutch social democracy', in: Gillespie en Paterson (red.), blz. 97-111.

Noten

1. Zie ook de ondertitel bij Garrett en Lange, 1991.
2. Huber en Stephens (2001) en Schmidt (2001). Beide studies wijzen in tegenstelling tot oudere studies over de thesis van de partijverschillen erop dat naast de partijen ook institutionele factoren, vooral dan de vetobezitters, een invloed op de politieke besluitvorming uitoefenen. Die moet men echter als aanvullende variabelen beschouwen en ze weerleggen niet de thesis van de partijverschillen. Daarom kunnen we de aanvullende variabelen die betrekking hebben op de in deze studie behandelde vraagstelling, buiten beschouwing laten.
3. Zie de conceptuele behandeling door Mair en Mudde (1998) bij het analyseren van partijfamilies.
4. Zie hierbij ook de argumentatie van Vicente Navarro, geciteerd bij Giddens (2000: 18).
5. Op basis van de traditioneel sterke gerichtheid op de staat – niet alleen vanwege de socialisten, maar ook van het burgerlijke kamp – heb ik Frankrijk niet in het onderzoek betrokken. Zie over dit complexe "bijzondere geval Frankrijk" Levy (2000) en Clift (2001).
6. Mijn vergelijkende analyse is gebaseerd op de partijprogramma's en daarnaast op secundaire literatuur over zowel de ontwikkeling van de sociaal-democratische programmatische thematiek als van de sociaal-democratische politiek.
7. Zie over de economische waarde van de sociale politiek gezien vanuit een sociaal-wetenschappelijk perspectief Briefs (1930) en ook Vobruba (1989; 1991: 49-89). Volgens Huber en Stephens (1998) vormde de aanbodpolitiek een kernaspect van de economische politiek van de sociaal-democratische partijen in de Scandinavische landen.
8. Dit werd aangevuld met een gecoördineerde, solidaire loonpolitiek. Dat moest ervoor zorgen dat enerzijds de loonkosten van winstgevende op de export georiënteerde ondernemingen niet overmatig zouden stijgen en anderzijds moesten de niet-winstgevende ondernemingen uit de markt verdreven worden.
9. Dit is gebaseerd op Van Kersbergen (1995: 174-191).
10. In 1959 nam de SPD te Bad Godesberg bij Bonn een nieuwe beginseelprogramma aan waardoor de laatste restjes marxisme werden afgezworen. (*nvdr*)
11. Het is treffend hoe de theorie van de "actieve welvaartsstaat" zoals die door Frank Vandenbroucke in België wordt gepromoot, tot in de beeldspraak toe afkomstig is van Bodo Hombach. (*nvdr*)
12. Volgens Crewe (1992: 44) en Shaw (1993: 118-125).
13. Zie o.a. ook over de sociologische perspectieven met betrekking tot het begrip volledige tewerkstelling Vobruba (2000).
14. Slogan van Wim Kok in 1994. (*nvdr*)
15. Hier moet beklemtoond worden dat ons onderzoek naar de programmatische verandering zich beperkte tot vier sociaal-democratische partijen. Om de zeggingskracht van de hier vastgelegde bevindingen harder te maken is het nodig om andere sociaal-democratische partijen in de analyse te betrekken.

16. In België, Nederland en Oostenrijk bewoog zich de christen-democratie lichtjes naar "rechts", terwijl ze zich in de Bondsrepubliek Duitsland lichtjes naar "links" bewoog. Castles en Mair (1984) en Huber en Inglehart (1995).

A A N K O N D I G I N G

De Volkshogeschool Brugge organiseert, met ondersteuning van IMAVO vzw, de zesdelige cursus:

Liefde in het licht van harmonie, macht en conflict

In een tijd waar menselijke relaties meer en meer ter discussie komen te staan, kan de benadering van de liefde die Guy Quintelier voorstaat, vaak verhelderend werken.

Guy Quintelier gaat in tegen de heersende opvatting dat liefde het summum van harmonie zou (moeten) zijn en betoogt dat precies dit idealiseren van de liefde, waarin het "baarmoederverlangen" een cruciale rol speelt, tot tal van relatieproblemen kan leiden. Dit baarmoederverlangen - het terugverlangen naar de prenatale toestand van rust en onvoorwaardelijke behoeftebevrediging - is misschien een noodzakelijke maar nog lang geen voldoende voorwaarde voor het welslagen van een liefdesrelatie. Zich engageren in menselijke relaties houdt ook in dat men conflicten durft aangaan en de machtsverhoudingen bespreekbaar maakt. Ons streven naar absolute harmonie binnen een relatie, waarbij de ander als persoon verdwijnt, is er mee de oorzaak van dat zoveel relaties stuklopen. Liefde en conflict en liefde en macht sluiten elkaar niet uit, integendeel. Wanneer wij dit durven inzien, zo stelt Guy Quintelier, zullen onze relaties er alleen maar beter op worden.

Guy Quintelier is filosoof en vormingswerker.

DATA: 6 woensdagen: 6, 13, 20, 27 november, en 4 en 11 december telkens vanaf 19.30 uur

PLAATS: De Volkshogeschool Brugge, Baliestraat 58 te 8000 Brugge

INLEIDING: Guy Quintelier en Hilde Demuyndt

PRIJS: 45,00 g

NOODZAKELIJK: Om organisatorische redenen is het nodig om zich tenminste 14 dagen op voorhand in te schrijven. Dit kan telefonisch gebeuren op het nr 050/33.01.12